

İslâm öncesi Türklerde atlı hayat

AHMET TAŞAĞIL

Savaşçı Türk.

A

VRASYA bozkırlarındaki Türk kökenli halklar dünyâda at ile en iyi bütünleşen insan topluluğudur. Atı ilk defa kimin evcilleştirip binek hayvanı olarak kullandığı uzun süre tartışılrsa da bunun Türklerin ataları tarafından Orta Asya'nın uçsuz bucaksız bozkırlarında gerçekleştirildiği artık ispatlanmıştır.¹

Türklerin en eski atalarına âit arkeolojik buluntular içinde rastlanan at ve koyun kemikleri, Türk kökenli halkların bu hayvanlarla ne kadar sıkı bir ilişki içinde olduklarını gösterir. Avrasya kıtasının hem doğusunda hem de batısında yazılmış yabancı kaynaklarda atın Türkler açısından önemi defalarca vurgulanmıştır. Basit bir yaklaşımla, Türkler atlı bir yaşam kültürüne sâhip olmasalardı, târihte bu kadar önemli işleri başaramazlardı, meselâ bu kadar geniş bir sâhaya yayılmaz, târihin derinliklerinde yok olup giderlerdi dense yeridir.

At, otçullar arasında kas gücü en fazla olan, ağır şartlara ve iklim koşullarına en dayanıklı hayvandır. Atın evcilleştirilmesi sâyesinde insanlık sürat olgusuyla tanışmıştır. Uzak mesâfelerin kısa sürede kat edilmesiyle de insanlar, dünyâyı başka türlü anlamaya başlamışlardır. Yönetim, sınır, toprak gibi kavramların anlamı açısından dar alanlar aşılmıştır. Neticede atı evcilleştirip ona binenler, bunu yapamayanlara karşı hep üstünlük sağlamışlardır.

Medeniyetin ortaya çıkışındaki kültür çevreleri teorisinde 12 kültür çevresinden söz edilir. Bunlardan biri de çobanlık (cycles pastoral) kültür çevresidir. Buna göre, hayvan besiciliğine geçen bozkır topluluklarının atı evcilleştirip beslemesiyle savaşçı çoban kültürü ortaya çıkmıştır.² İşte Türklerin ilk kültürü budur. Atın en iyi yetişebileceği ortam da bu çevredir.

MÖ 3 binlere kadar giden arkeolojik çalışmalar ve tarihî araştırmalar, Ural dağları ile Altay dağlarının arasındaki sâhayı önemle işâret etmektedir. Çünkü atın evcilleştirilip binek hayvanı olarak kullanılması bu sâhada ortaya çıkmıştır. Andronovo kültürünün yayılma alanı atın evcilleştirilmesiyle doğrudan

ilgilidir.³ Bozkırların yabanî atların beslenerek hayat alanı bulmasında ve at yetiştiriciliği yapılmasına elverişli olduğu açıktır.

Genel anlamda bozkır kültürünün ortaya çıkışında ve yayılmasında atın, bozkır kültürünün gelişmesinde ise savaş atının temel unsur olduğu anlaşılmaktadır. Atın binek hayvanına dönüşmesiyle de büyük devlet oluşturma koşullarının ortaya çıktığı görülmektedir.⁴

Bozkır atları, özellikle savaşlarda iş göreceği seri ve karmaşık hareketleri kolayca öğrenebilen hayvanlardı. Ayrıca uzun süreli mücadelelerde diğer türlere göre çok daha dayanıklıydılar. Daha milâttan önceki devirlerde, Altay dağlarındaki kurganlarda bulunan arkeolojik malzemedeki anlaşıldığına göre, Hunlar at yetiştiriciliğinde çok ileri bir seviyeye ulaşmışlardı.

Eski Türkler için at her şeyden önce bir kurban hayvanıdır. Atın kurban edilecek hayvanların başında gelmesi, ona atfedilen kutsiyetle ilgilidir. Bir savaşçının en önemli yoldaşı olması ve savaşçının ölümüyle birlikte kurban edilerek onunla defnedilmesi ilginç bir durumdur. Bu uygulamaların atın sağlığında savaşçıya verdiği katkıya istinâden yapıldığı, at ile savaşçı arasındaki

kader ortaklığına işâret ettiği söylenebilir.

Bu arada Asya Büyük Hun İmparatorluğu zamanında ve Gök Türklerin Çin ile yaptıkları uluslararası anlaşmalarda "beyaz at kurbanı" da ilginç bir detaydır.⁵ Beyaz atın tercih edilmesinin özel bir sebebi olduğu açıktır. Belki de anlaşmaların uzun ömürlü olmasını sağladığına inanılıyordu.

At, tahta çıkma törenlerinde de ön plandadır. Kağanlık makâmına çıkmadan önce iki aşamalı bir tören düzenlenirdi. Birinci aşamada taht adayı ata bindirilir boğazı bir ipek şerit ile sıkılarak yüzü kızarıncaya kadar beklenir, sonra bırakılarak kaç sene kağanlık yapacağı sorulurdu. Boğazı sıkıldığı için bunalan yeni kağan doğru cevap veremese de etrafındakiler onun söylediklerini çoğaltarak tekrar ederlerdi. İkinci aşamada tahta oturacak kişi önce bir keçe kilim üzerine oturtulur; sonra doğu, güney, batı ve kuzey yönlerini tâkip edecek şekilde 9 defa döndürülürdü.⁶

At yarışlarının Avrasya bozkırlarının her yerinde en üst seviyede düzenlendiği zâten bilinen bir konudur. Hayvan sürülerinin güdülmesinde ve sürekli avlarının gerçekleştirilmesinde de at en önemli vâsıta idi.

Hunlar.

Atın evcilleştirilmesiyle birlikte Türkler çok önemli ve faydalı bir âlet olan üzeniyi icat etti. Avarların 558 yılından itibaren Avrupa'ya göç etmesiyle birlikte yanlarında götürdükleri üzeniyi çok önemli târihî gelişmelere yol açmıştır. Bunlardan biri şövalyeliğin doğuşuna katkı sağlamasıdır. Yine atı yönetmek için kullanılan gem, yular, dizgin, kantarma, yükün, tin gibi gereç isimleri, Türk kültürünün yayıldığı her alanda öne çıkmıştır. Ayrıca bu isimler hâlen Türk dünyasının her bölgesinde kullanılmakta, geçerliliğini korumaktadır.

Çinliler de MÖ 300'lerde Çin'e göç eden Hunlardan atın binek hayvanı olarak kullanılmasını öğrendiler. Hunlar hakkında bilgi veren önemli Çin kaynağı *Shih Chi*'de anlatılan K'uai-t'i (hızlı sıçrayan) belki de bilinen en eski at türüdür. Bu isimle Hunlar ve Çinliler arasında meşhur olmuştur.

Daha sonraki yüzyıllarda hem Çin'de hem de batıda Türk ordusunu taklit eden yabancılar, özellikle Türk süvârilerinin etkisi altında kalmışlardır. Ordularını Türk ordusunun süvâri düzenine göre eğitmeye çalışmışlardır. Türk ordusunu diğer ordulardan ayıran üç temel özellikten biri ordunun süvâri-lerden oluşmasıydı. Bu husus, Türkleri anlatan yabancı yazarlar tarafından sıkça vurgulanmıştır.⁷

Türk ordusundan bahseden kay-

naklar ordusu iki şekilde karakterize etmeye çalışır. Bunlardan biri yay girenler, ikincisi ise süvâriyledir. Târihî kaynaklar "100 bin süvâri ile saldırdı... 40 bin süvâri ile Kansu'ya girdi..." gibi örneklerle doludur.

Türklerin en önemli ihrâç kalemlerinden biri attır. Türkler Çin'e özellikle çok sayıda at ihrâç edip karşılığında kendi ellerinde mevcut olmayan ürünler almıştır. İpek Yolu'nu MÖ 130'larda keşfeden Çinliler, Fergana'nın atlarına hayran kalmış, "cennet atları" ve "kan terleyen atlar" dedikleri bu hayvanlara sâhip olmayı çok istemişlerdir. Atın önemini Çin'deki hânedan mensupları da fark etmiştir. Meselâ Çin târihinin en büyük hânedanlarından biri olan T'ang, kuruluş sürecinde (620'lerde) Kansu bölgesindeki bir harada 5 bin ata sâhipti. Aradan 30 yıl geçtikten sonra aynı haradaki at sayısı 700 binlerle ifâde edilmekteydi. Bu artış T'ang hânedânının bir imparatorluğa dönüşmesiyle doğrudan bağlantılıdır.

Binicilik eğitimine koyunun sırtında başlayan bir Hun çocuğu, mükemmel bir atlı savaşçı olarak yetiştirilmektedir. Komşu ülkelerin târihçileri, Türk askerlerini korkunç savaşçılar olarak tanımlamışlardır. Batılı kaynaklar yeni yeni ayakta durabilen bir Hun çocuğunun yanında eyerli bir atın hazır bulunduğunu yazmaktadır. Buna göre

Hunlar "at üstünde yerler, içerler, alışveriş yaparlar, sohbet ederler ve uyurlar. At başka kavmi sırtında taşıdığı hâlde Hun at üstünde ikâmet eder."⁸

Eski çağlardan beri uzak doğuda en iyi at terbiyecileri olan Asya Hunları, kimsenin dokunamadığı yabanî atları yakalayıp evcilleştiriyorlardı. Atın sü-tünden elde edilen kırmızı, bozkırlıların en önemli içeceğiydi.

KÜL TEGIN'İN SEFERLERİ

Orhun anıtlarından Kül Tegin yazıtında, Bilge Kağan, kardeşinin kahramanca faaliyetlerini anlatırken neredeyse her defasında bir atın adından bahseder. Kül Tegin yazıtının satırları dikkatle okunduğunda bir kahramânın atıyla nasıl bütünleştiği çok iyi şekilde görülebilir.

684 yılında doğduğu anlaşılan Kül Tegin'in ilk savaş başarısı 700 yılındaki Kansu seferi sırasında ortaya çıkmış, Henüz 16 yaşında olan Kül Tegin Çin ordusunun kumandanı Wei Yüan-chung (Ong Tutuk)'un yeğenini canlı yakalayıp eliyle Kapgan'a sunmuştur.⁹ Ancak, bunun öncesinde Kül Tegin'in katıldığı başka askerî faaliyetler de olabilir düşüncesini taşıyoruz. Belki göze çarpan belirgin bir başarısı olmadığı için kaynaklarca zikredilmemiş olabilir. Ayrıca Bilge, bu yazıtında hâdiseyi 701 yılına

târihlemektir. Dolayısıyla söz konusu başarının Kül Tegin tarafından 700-701 yılında gerçekleştirildiği sonucuna varmamız mümkündür.

Kapgan idâresinde Altı Çub Soğdaklarına (Kansu koridorundaki altı eyâlette yaşayan Soğdlular) yapılan, Kül Tegin ve Bilge'nin de katıldığı hücumda Soğdlular bozguna uğratıldı. Arkasından Çinli Ong Tutuk, yâni Wei Yüan-chung 50 bin kişilik bir orduyla Türklerin üzerine geldi. Herhâlde Kül Tegin'in atı çarpışmalar sırasında öldü ki yaya olarak atılıp hücum etti ve yakaladığı kumandanın yeğenini kağanına götürdü. Netîcede Çin ordusu orada imhâ edildi.¹⁰

Kül Tegin, 705 yılında Çinli general Sha-t'o Chung-i ile yapılan savaşa katıldı.¹¹ Çarpışmalar sırasında, önce Tadık Çor'un boz atına, arkasından İşbara Yamtar'ın boz atına, sonra Yiğen Siliğ Bey'in giyimli doru atlarına binerek düşmana hücum etti, ancak atların hepsi çatışmalarda hayatlarını kaybetti. Hatta Kül Tegin zırhından ve kaftanından yüzden fazla ok ile vuruldu; ama hiçbiri yüzüne ve başına değmedi. Netîcede adı geçen Çinli kumandanın 80 bin askerlik ordusu mağlup edildi.¹² Bu hâdiseden sonra 710 yılından önce Türgi Yargun gölünün kenarında Yir Bayırkuların Uluğ Erkini ile yapılan savaşta Kül Tegin yine büyük yararlıklar gösterdi; mağlup Uluğ Erkin az sayıdaki askeriyle kaçıp gitti.¹³

Bilge'nin 710 yılındaki Kırgız seferinin arkasından Türgişler üzerine yapılan hücumlara Kül Tegin bizzat katılarak çok sayıda başarı kazandı. Kırgızlarla yapılan savaşlarda Songa dağlarındaki çatışmalar esnâsında Kül Tegin Bayırkuların ak aygırına binmişti, daha sonra Bayırkuların ak aygırı uyluğundan vuruldu. Netîcede Kırgız kağanı öldürüldü.

Batiya doğru düzenlenen Sır Derya seferi sırasında mağlup Kara Türgişlerin arta kalanları öldürülmüş, Tabar'da yerleştirilmişlerdi. Bu savaşlarda Kül Tegin Alp Salçı'nın kır atına binerek savaşmıştı. Kül Tegin, başarılarını devam ettirerek Azların vâlisini eliyle yakalamak gibi üstün bir başarı daha gösterdi. Azlar üzerine düzenlenen seferde de Kül Tegin Alp Salçı'nın kır atına binerek

çatışmalara katılmıştı. Bundan sonra Demir Kapıya yapılan seferin akabinde Türgişler yine düşman olmuşlar ve Mâverâünnehir'e doğru gitmişlerdi. Kül Tegin az sayıda askerle onların peşinden gönderildi. Gücünün azlığına rağmen, Alp Salçı'nın kır atına binerek büyük bir savaş yaptı. Netîcede Türgişler yine bozguna uğradılar.¹⁴

Bundan sonra Koşu Totok (Tutuk) ile savaşan ve onun çok sayıda askerini öldüren Kül Tegin, 711 yılında patlak veren Karluk isyanlarının bastırılmasında da başrol oynadı. Bu esnâda 27 yaşında olan Kül Tegin, Alp Salçı'nın kır atına binerek iki askeri kovalayıp mızraklamıştı. Karluklarla Tamag Iduk Baş'ta bir kez daha savaştı (714). Onlar yenildikten sonra Azlar üzerine yürüdü; çünkü onlar da düşman olmuştu. Kara Göl'de Azlarla savaşıldı; Alp Salçı'nın kır atına binen Kül Tegin, Azların reîsi İlteber'i canlı yakalayıp boy halklarını da ağır bir bozguna uğrattı. Boyların isyanları netîcesinde II. Gök Türk ülkesi tamamen karıştığında Dokuz Oğuz boyları da baş kaldırmıştı. İzgiller mağlup edildi; ancak Alp Salçı'nın kır atı çarpışmalar esnâsında öldü.¹⁵

Kül Tegin, azman atına binerek Dokuz Oğuzlarla bir yılda tam beş kez, önce Toğu Balık'ta, ikinci Koşulgak'ta, Edizlerle üçüncü Bolçu'da, Oğuzlarla dördüncü Çuş Başın'da savaşmıştı. Bastırılmaları uzun süren bu iç ayaklanmalar sırasında Gök Türk devleti yöneticileri ve orduları çok zor durumlara düşmüşlerdi. Tongralardan bir grup bizzat Kül Tegin tarafından dağıtılmıştı. Birinci savaş yine Oğuzlarla Ezgenti Kadız'da yapılmış, bu da gâlibiyetle sonuçlanmıştı. Kül Tegin bu çatışmalarda yağız atıyla mücâdale etmişti. Oğuzlarla yapılan savaşlar daha uzun sürdü. Oğuzların karargâhı basmaları sırasında onun olağanüstü gayreti netîcesinde düşman geri püskürtüldü. Netîcede onun öksüz kır atına binip hücum etmesi, dokuz eri mızraklaması sâyesinde karargâh kurtarılarak annelerin, ablalarının, prenseslerin diğer hayatta kalanların cârîye olması önledi. Bilge'ye göre, eğer Kül Tegin olmasa onların hepsi ölecekti.¹⁶

Bütün bunlar bize Kül Tegin hakkında Çin kaynaklarının verdiği "olağanüstü asker, savaşmayı iyi bilir, böyle işlerde mükemmeldir." şeklindeki karakter tahlîliyle tamâmen uyuşmaktadır.¹⁷

VII. ve VIII. yüzyıllarda Baykal gölünün kuzeyinde yaşayan Türk boylarından Kurıkanların atlarıyla ilgili bilgiler Çin kaynaklarına yansımıştır. Çok güzel atlar yetiştirdikleri bildirilen Kurıkanların atlarının başları devlerinkine benziyordu; kasları ve kemikleri iri ve kuvvetliydi. Gün içinde birkaç yüz kilometre koşabiliyorlardı. At isimleri ise dikkat çekicidir: Sıçrayan kırağ (kar beyazı), beyaz mâvimsi at, donmuş çiğli at, asılı şık at, uçan renkli bulut, sarımsı at, elektrik akım kızılı at, akan altın at, yükselen efsânevi kahverengi at, hızla giden gök kuşağı.¹⁸ Bayırku boyunun yaşadığı alanda da güzel atların yetiştigi ifâde edilir.¹⁹ Ayrıca Alaca Atlı Türkler diye anılan bir boyun varlığı²⁰ Türkler ve at konusuna ayrı bir değer katmaktadır. 🐎

¹ Bahaeddin Ögel, *Türk Kültürünün Gelişme Çağları*, İstanbul, 1971, s. 6, 11.

² İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, s. 37.

³ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, s. 7; Bahaeddin Ögel, *İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi*, Ankara, 1962, s. 26; İbrahim Kafesoğlu, *Türk Milli Kültürü*, İstanbul, 1984 s. 48-49.

⁴ Kafesoğlu, s. 212.

⁵ T'ang Chî, "Wei Nehri barış Anlaşmasına Dair Araştırmalar", *İÜ Tarih Dergisi*, 1980/81, sayı: 33, s. 226 vd.

⁶ T'ung Tien, 1068/B; Chou 50, s.909; Swei Shu 84, s. 1865; ayrıca bkz. Ahmet Taşağıl, *Gök Türkler*, I, s. 118.

⁷ Atın İslâm öncesi Türk târihinde önemi konusunda bazı önemli çalışmalar için bkz. Wolfram Eberhard, "Çin Kaynaklarına Göre Türklerde At Cinsleri", *Ülkü Dergisi*, sayı: 92, İstanbul, 1940, s. 161; Ahmet Caferoğlu, "Türk Onomastiğinde At Kültü", *Türkiyat Mecmuası*, X, 1953, s. 201-211; Şükrü Elçin, "Türklerde Atın Armağan Olması", *Türk Kültürü Araştırmaları*, I, 1964; Abdülkadir İnan, *Altay Dağlarında Bulunan Eski Türk Mezarları, Makaleler ve İncelemeler*, I, Ankara 1987.

⁸ Kafesoğlu, s. 213

⁹ Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 31-32; ayrıca bkz. Erhan Aydın, *Orhun Yazıtları*, Konya, 2012, s. 56 vd, 75, 99.

¹⁰ Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 32.

¹¹ Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 33-34.

¹² Ahmet Taşağıl, *Gök Türkler*, III, s.364.

¹³ Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 34-40.

¹⁴ Aynı yer.

¹⁵ Kül Tegin Yazıtı, doğu yüzü, 34-40; Taşağıl, 364.

¹⁶ Kül Tegin Yazıtı, kuzey yüzü, 9-10.

¹⁷ Chiou T'ang Shu 194A, s. 5172; Hsin T'ang Shu 215A, s. 6048; Taşağıl, s. 365.

¹⁸ T'ung Tien 1081b; Wen-hsien T'ung-k'ao 348/2724; Ahmet Taşağıl, *Çin kaynaklarına Göre Türk Boyları*, İstanbul, 2016, s. 174.

¹⁹ Taşağıl, *Çin kaynaklarına Göre Türk Boyları*, s. 168.

²⁰ Taşağıl, *Çin kaynaklarına Göre Türk Boyları*, s. 176.

